

TEKEL İŞÇİLERİNİN 1947 YILINDAKİ HAKLARI

21 Mayıs 2021

Yıldırım Koç

TEKEL Cibali Tütün Fabrikası İşçileri

TEKEL Cibali Tütün Fabrikası İşçileri

TEKEL Ankara Bira Fabrikası İşçileri

Türkiye’de işçi sınıfının gelişmeler karşısındaki tepkilerinin anlaşılabilmesi için, 1963 öncesinde işyeri yönetmeliklerini, 1963’ten günümüze de toplu iş sözleşmelerini de incelemek gerekir. Yalnızca yasaların incelenmesiyle sınırlı bir yaklaşım, kısa vadeli çıkarlarını gayet iyi bilen gerçekçi işçilerin davranışlarını yorumlayamaz.

Türkiye’de toplu sözleşme uygulamalarının yaygınlaşması öncesinde, 3008 sayılı İş Kanunu uyarınca işyerlerinde kabul edilen ve uygulanan iç yönetmeliklerle işçilere bazı haklar tanınmıştır. Bu iç yönetmelikler, 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasının kabul edilmesinden sonra 1964 yılında birçok kamu kesimi işyerinde bağtlanan ilk dönem toplu iş sözleşmelerinin temelini oluşturmuştur.

3008 sayılı İş Kanunu 8.6.1936 tarihinde kabul edildi, 15.6.1936 tarihinde yayımlandı ve yayımından bir yıl sonra yürürlüğe girdi. İş Kanununun 29. maddesine göre, “işveren, iş şartlarını ve işçilerin tabi tutulacakları inzibat, sağlık koruma ve iş emniyeti icaplarını gösterir bir dahili talimatname yapmağa mecburdur. Bu talimatnamelerde bulunması lazım gelen hususlar, işbu kanunun mer’iyete girdiği tarihten itibaren üç ay içinde İktisat Vekaletince tesbit ve ilan olunur. Dahili talimatnameler her işin bulunduğu vilayette İktisat Vekaletince işbu kanunun tatbikine memur edilen makam tarafından tasdik olunmakla mer’iyet kesbeder.” Bu maddede talimatnamelerin işyerinin işçiler tarafından görülebilecek yerlerine asılması ve isteyen işçilere birer suretinin verilmesi de öngörülüyordu. Bu madde, 25 Ocak 1950 gün ve 5518 sayılı Yasayla değiştirildi.

İktisat Vekaleti İş Dairesi Reisliği iç yönetmeliklerin ihtiva edeceği hususlar hakkında 15.9.1937 tarihinde bir resmi tebliğ yayımladı. İş Dairesi Reisliği, iç yönetmeliklerle ilgili olarak 1947 yılına kadar sekiz adet tebliğ ve genelge çıkardı.

Tekel işyerleri için İş Yerleri İç Yönetmeliği 1 Ağustos 1947 tarihinde yürürlüğe girdi.

1947 yılına kadar Tekel işyerlerinde çalışanlar 3008 sayılı İş Yasası uyarınca Yüksek Hakem Kurulu'na intikal eden bir toplulukla iş ihtilafı çıkarmadılar.

İş Yerleri İç Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1947 yılında Tekel işyerlerinde işçi sendikaları da kurulmaya başlanmıştır. Kemal Sülker'in verdiği bilgiye göre, tütün-ıçki işkolunda 1947 yılında kurulup 1954 yılında faaliyetini sürdüren sendikalar şunlardı (Sülker, K., *Türkiye'de Sendikacılık*, Sendika Kültürü Serisi No.1, İstanbul, 1955, s.85-86):

- Tütün İşçileri Sendikası (Bursa)
- Paşabahçe İspirto Fabrikası İşçileri Sendikası (İstanbul)
- Tekel Likör, Kanyak Fabrikası İşçileri Sendikası (İstanbul)
- Yaprak Tütün Bakım ve İşletme İşçileri Sendikası (İstanbul)
- Bira Fabrikası İşçileri Sendikası (İstanbul)
- Tekel Kutu Fabrikası İşçileri Sendikası (İstanbul)
- Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası (İstanbul)
- Tütün İşçileri Sendikası (İzmir)
- Tekel Tütün İşçileri Sendikası (Samsun)
- Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası (Samsun)

Bu örgütlenmeler içinde tarihi en eskilere giden, İzmir Tütün İşçileri Sendikası idi. Bu, 1926 yılında İzmir Tütüncüler Cemiyeti adıyla kurulan ve üyelerine sağlık hizmeti sağlayan bir örgüttü ve 10 binin üstünde üyeye sahipti. 1947 yılında İzmir Tütün İşçileri Sendikası'na dönüştü. 1947 yılında Tekel Genel Müdürlüğü Mensupları Yardım Cemiyeti (İstanbul, kuruluş 11 Şubat 1944), İnhisarlar Kutu Fabrikası İşçileri Ölüm Yardım Derneği (İstanbul), Tekel Mensupları İstihlak Kooperatifi (İstanbul) ve Tekel Mensupları Yapı Kooperatifi (İstanbul) de faaliyet gösteriyordu. (Koç, Y., "1947 Yılında Sendika-Dışı İşçi Örgütlenmeleri," *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Ataul Yay., İstanbul, 1992, s.100-120)

1 Ağustos 1947 tarihinde yürürlüğe giren Tekel Genel Müdürlüğü İş Yerleri İç Yönetmeliği (Tekel Genel Müdürlüğü, *İş Yerleri İç Yönetmeliği*, İstanbul, 1947, 38 s.) aşağıdaki işyerlerinde uygulanacaktı: Tütün Fabrikaları (İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Malatya Fabrikaları ve Bitlis Atölyesi), Müskirat Fabrikaları (Ankara Bira, İstanbul Bira, Likör ve Kanyak, Paşabahçe İspirto ve Rakı, İzmir Şarap ve İspirto, Tekirdağ Şarap, Ürgüp Şarap, Elazığ Şarap, Gaziantep İçki, Diyarbakır İçki), deneme şarap evleri, çeşitli işletmeler (İstanbul Yedek Parça, İstanbul Kutu Fabrikası ve Matbaası, İstanbul Kibrit Fabrikası, İyidere Kereste Fabrikası, Tatava Kereste Atölyesi, İstanbul Kereste Deposu), tuzlalar, yaprak tütün işleme ve bakım işyerleri, çay depoları ve işleme evleri, nakliyat işyerleri ve transit ambarları, hammadde malzeme ve mamulat ambarları, başmüdürlük ve müdürlüklere bağlı satış depoları.

Tekel İş Yerleri İç Yönetmeliği'nin tam metni için bakınız: <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1621193840b.pdf>

3008 sayılı İş Yasasının öngörmesine rağmen, 1947 yılında Türkiye'de asgari ücret uygulanmıyordu. Ancak Tekel işyerlerinde bir **asgari ücret** vardı.

"İşe alınan işçilere yoklamada tayin olunan grubu üzerinden başlangıç ücreti verilir." (M.20)

"Muhtelif gruplara mensup işçilerin asgari başlangıç ücretleri:

	Yaprak tütün bakım ve işleme evleri saat ücreti	Diğer muhtelif iş yerleri saat ücreti
	kuruş	kuruş
a) Çırak	17	20
b) İmalat işçisi	20	20
c) Yardım işçisi	20	20
d) Nezaretçi	25	25
e) Usta	50	35

"Tecrübe devresinde işçiye başlangıç ücreti verilir." (M.51)

Ücret zamlarını Genel Müdürlük belirliyordu: “Muhtelif işçi gruplarına mensup sınıfların zam müddetleri Genel Müdürlükçe tayin olunur.” (M.125)

“Müddetini dolduran bir işçinin zam görmesi için san’at veya mesleğinde liyakat itibarile terakki göstermiş olması şarttır.” (M.126)

1947 yılında diğer işyerlerindeki işçiler genel tatillerde ve Ulusal Bayram günü ücretsiz izinli sayılıyorlardı. Tekel işyerlerinde ise **Ulusal Bayram günü ücretli izin** uygulanıyordu: “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı müstesna olmak üzere kapalı tatil günlerinde işçilere ücret verilmez.” (M.59)

Hastalık durumunda işçiye yarım yevmiye ödeniyordu ve belirli haklar tanınıyordu:

“İş kazası, mesleki hastalık ve analık hallerinin dışında kalan hastalıklar dolayisile işine devam edemiyen işçilerin günlük ücretleri (tatil günleri hariç) yarım yevmiye olarak verilir.” (M.72)

“İş kazası ve meslek hastalıkları dışında kalan hastalıklarda birinci günden itibaren yapılacak akçeli yardımlar için işçinin Tekel Genel Müdürlüğünün herhangi bir yerinde sürekli olarak 6 aydan beri çalışmış olması şarttır.” (M.73)

“Akçeli yardım, işçinin hastalığına ait raporun idare doktoru, bulunmadığı yerlerde Hükümet veya Belediye doktoru tarafından tasdiki tarihinden başlamak üzere hastalığın devamınca ve aşağıdaki şartlarla yapılır.

a) İş yerinde on seneye kadar çalışmış bulunanlara 6 hafta;

b) On seneden fazla çalışmış bulunanlara 12 hafta.

Bu süreler sonunda işe başlayacak durumda olmıyanların işlerine son verilir.” (M.74)

“74üncü maddedeki süreler geçtiği halde işçinin iyileşemeyeceği iş yeri doktoru, bulunmayan yerlerde Hükümet veya Belediye doktoru tarafından yapılan muayenede anlaşılırsa, işçiye, koruma sandığına dahil bulunmak şartile, mevduatının yarısı nisbetinde ikramiye verilir. Bu gibi işçilerin İş Kanununun 13üncü maddesi hükümlerinden istifade hakları saklıdır.” (M.75)

“Tekel Genel Müdürlüğü iş yerlerinde bulunup da hastalığı 74üncü maddede yazılı müddetlerden fazla süresi sebebiyle işine son verilmiş olanlardan, iyileşerek tekrar iş isteyenlerin muayeneleri yapılır. İşlerinden faide umulur ve boş yer bulunursa, tercihan yeniden işe alınırlar. Bu gibilerin ilk girişleri tarihinden itibaren kazanmış oldukları kıdem hakları saklı kalır. Ancak, bunlar evvelce çıkarken bir ikramiye veya tazminat almışlarsa bu parayı geri vermeleri şarttır.” (M.76)

İşçilere **evlenme yardımı** ödeniyordu: “Bir defaya mahsus olmak üzere, Tekel Genel Müdürlüğü iş yerinde sürekli çalışarak:

3 seneyi dolduranlar için 200 saat tutarı,

5 seneyi dolduranlar için 300 saat tutarı,

10 seneyi dolduranlar için 400 saat tutarı

kadar evlenme yardımı yapılır. Eşlerin her ikisi de Tekel iş yerlerinde çalıştıkları taktirde her iki işçi de yardımdan faydalanır.” (M.130)

İşçilere **doğum yardımı** ödeniyordu: “Çocuğu dünyaya gelen erkek veya kadın işçiye, İşçi Sigortaları Kurumu tarafından yapılan yardımlar dışında, 25 lira tutarında bir yardım yapılır. Ana babadan her iki işçi de Tekel Genel Müdürlüğü iş yerlerinde çalıştığı taktirde, doğum yardımı yalnız kadın işçiye yapılır.” (M.78)

İşçilere **ölüm yardımı** ödeniyordu: “Tekel Genel Müdürlüğü iş yerlerinde 6 ay müddetle sürekli olarak çalışmış bulunan ve çalıştığı esnada eceli ile ölen işçilerin, ailelerine derhal cenaze masrafı namı altında maktuen 50 lira verilir.” (M.79)

“Tekel Genel Müdürlüğü koruma sandığına dahil olup iş yerlerinde çalışmakta iken eceli ile ölen işçinin dul karı, ana, rüş çacağına varmamış erkek çocuk veya erkek kardeş, evli olmayan kız veya kız kardeş ve yardıma muhtaç baba veya kocasına, bu sandıktaki birikmiş parasına mücavi bir miktarda ikramiye, temettü ile birlikte, müsavi hisselerle taksim suretile, verilir.” (M.80)

Meslek hastalığı ve iş kazası durumunda, İşçi Sigortaları Kurumu’nun verdiği **geçici işgöremezlik ödeneği ile işçinin ücreti arasındaki fark işçiye ödeniyordu:**

“15 günü geçmeyen mesleki hastalık ve iş kazası hallerinde, Sigorta kurulunca verilmeyen ilk 3 günlük tam yevmiye idarece verileceği gibi, bu yönetmelik gereğince yapılan diğer yardımlar da saklıdır.” (M.81)

Kaza nedeniyle ölümlerde bir ikramiye veriliyordu: “Kasd ve kusuru olmamak şartıyla, kazaya uğrayanlara veya bu yüzden ölenlerin varislerine 4772 ve muaddel 5019 sayılı İşçi Sigorta Kanunu hükümleri dışında, Genel Müdürlükçe prim tarifesi gereğince, bir ikramiye verilir.” (M.82)

Çalışma yeteneği azalanların uygun bir işe geçirilebilmesi söz konusuydu: “Kaza neticesinde veya meslek hastalığı dolayısıyla hafif işte kullanılması lüzumu, iş yeri doktoru, bulunmayan yerlerde Hükümet veya Belediye doktoru raporu ile anlaşılan işçiler aldıkları ücretle hafif hizmetlere geçirilirler.” (M.85)

Türkiye’de işçilere yıllık ücretli izin ancak 1960 yılında çıkarılan yasayla bir hak olarak getirilmişken, 1947 yılında Tekel işyerlerinde **yıllık ücretli izin** uygulaması vardı:

“Tekel İdaresi iş yerlerinde sürekli çalışarak:

3 seneyi doldurmuş bulunanlara, senede 1 hafta,

10 seneden fazla hizmeti olanlara 2 hafta ücretli izin verilebilir. (...) Ücretli izne istihkak için, işçinin izin istediği zamana tekaddüm eden bir sene içinde işe geldiği günler sayısının işletmenin çalışma günlerinin yüzde 90’ından aşağı düşmemiş olması şarttır. Bu izinlerin kullanılma zamanını iş yeri en yüksek amiri tespit eder. (...)

“Bir seneden fazla hizmet görmüş olan işçilere, senede 15 gün ücretsiz izin verilebilir. İşçinin izni bitmeden yazı ile yapacağı baş vurma üzerine, iş yeri en yüksek amiri bir mahzur görmezse bu müddeti bir aya kadar uzatabilir.” (M.132)

İşyerinde sıkı bir disiplin uygulanıyordu. Yasaklar arasında, tefecilik, iş başında grup halinde toplanıp konuşmak, iş yerlerinde öte beri satmak, iş yerlerine ner nevi silah ve cerh edici alet getirmek ve yabancıları iş yerine sokmak da bulunuyordu. “Her işçi iş başı işareti verildiği zaman iş elbisesini giymiş olarak işinin başında bulunmuş olacak, paydos işareti verilmeden işinden ayrılmıyacaktır.” (M.87)

“Her işçiye üzerinde kendi numarası bulunan bir marka tahsis edilir. İş yerine girerken kapıdaki levhadan kendi markasını alır ve çalıştığı şubeye girdiği zaman orada bulunan ikinci levhaya markasını asarak işe başlar. Paydos olduğu zaman veya daha evvel işinden ayrılması icap ediyorsa işçi markasını çalıştığı yerin levhasından alıp müessese kapısındaki hevaya asar.” (M.92)

“İşçiler icabında kendilerine gösterilen başka işleri de yapmağa mecburdur.” (M.101)

Tekel işyerlerinde bir **işçi koruma sandığı** da faaliyet gösteriyordu. Ancak bu sandığa üye olabilmek için çeşitli koşullar vardı:

“Tecrübe devresinde işe elverişli olduğu anlaşılan işçi işe alındığı günden itibaren altı ay müddetle çalıştırıldıktan sonra müesseselerdeki işçi koruma sandığına üye olmak hakkını haizdir.” (M.25)

“Mevsime tabi yaprak tütün işleme, tuz ve şarap istihsalı işlerinde veya arizi ve muvakkat hizmetlerde kullanılan işçiler koruma sandığına aza olamazlar.” (M.26)

İşçilerden kesilen ceza paraları iş koruma sandığına aktarılıyordu: “İşçilerden cezaen kesilen paralar, işçinin mensup olduğu müessesenin işçi koruma sandığına irad kaydolunur.” (M.114)

Tekel işyerlerine **çırak alınacağında çalışan işçilerin çocuklarına öncelik** tanınıyordu: “Çırak seçilirken müesseselerde çalışan işçilerin çocukları tercih olunur.” (M.35)

Bu haklara karşılık, **haftalık çalışma süresi**, 3008 sayılı İş Yasasında belirtilen 48 saatin üstüne çıkıyordu: “Kuru ve yaş üzümünden soma imali gibi mevsiminde ikmali zaruri olan işlerde, şarap ve tuz istihsalinde ve yaprak tütün işleminde mevsiminin bitimine kadar pazarları da çalışılmak üzere 56 saatlik mesai tatbik olunur. Bu takdirde mesai madde 41’de gösterilen saatlerde başlar ve haftanın yedi gününde de 8’er saat çalışılır.” (M.42)

Tekel işyerlerinde 1947 yılında çalışan işçiler henüz etkili bir örgütlülük altında değillerdi. Ancak, çeşitli nedenlere bağlı olarak, iş yeri iç yönetmeliği ile, 3008 sayılı İş Yasasının tanıdığı hakların ötesinde bazı haklara sahiptiler. Bu haklar, 788 sayılı Memurin Yasası ile memurlara tanınan hakların gerisinde olmakla birlikte, özel sektör işyerlerinde tanınan ve uygulanan hakların ötesindeydi. Bu iç yönetmelik ve uygulamalar, 1964 yılında ilk dönem toplu iş sözleşmelerinde de etkili oldu.